

Over vrije wil en de keuze om je talenten te ontplooiën

BEN IK, VRIJ ONVERVEERD?

In ons volkslied komt het naar voren, Aurelius Augustinus schreef in 390 al 'Over de vrije wilskeuze' en ook nu is het weer volop onderwerp van discussie: zijn wij werkelijk vrij? Anders geformuleerd: beschikken wij al dan niet over een vrije wil? Een discussie die momenteel gevoerd wordt tussen enerzijds bètawetenschappers als Dick Swaab (2011) en Victor Lamme (2010) en anderzijds bijvoorbeeld de psycholoog Douwe Draaisma (2011) en filosofen als Daan Evers en Niels van Miltenburg (2011). De vraag is vooral of uit ons brein vooraf is af te leiden wat we zullen doen in een bepaalde situatie, of dat we toch ook over een vermogen beschikken om ons te ontworstelen aan enige vorm van determinisme of genetische predestinatie. Onze aandacht gaat daarbij vooral uit naar hoe mensen juist vanuit verlieservaringen in hun leven de veerkracht kunnen vinden om hun talenten te ontplooiën.

Maakbaarheid

"De mens wordt vrij geboren, en is alom geketend", spreekt Jean Jacques Rousseau ter opening van zijn 'Maatschappelijk verdrag'. De discussie over een vrije wil kunnen we niet los zien van het tijdperk van de maakbaarheid waarin we leven. Doordat ook succes en geluk tegenwoordig aan dit idee van maakbaarheid zijn onderworpen, zijn we niet meer voorbereid op verlies en tegenslag. Door gebeurtenissen die ons overkomen, kunnen we ons het slachtoffer van de omstandigheden voelen. Het enige dat ons dan rest, is de keuze in de manier waarop we daarmee omgaan. Als we dan ook nog onze vrije wil als illusie moeten achterlaten bij de hersenscanner, waar blijven we dan

als mens? Belangrijke consequentie daarbij is de vraag die Jan Verplaetse (2011) stelt, of we nog wel verantwoordelijk zijn voor onze eigen daden, wanneer we onze opvattingen over een vrije wil opgeven.

Zingeving

Baumeister (1992) betoogt dat (de illusie van) controle, grip op het leven, een van de voorwaarden voor zingeving is. Wanneer deze illusie verstoord wordt, komt ons vermogen om positieve betekenis toe te kennen aan gebeurtenissen in gevaar. Neerslachtigheid, depressie of een roekeloze onverantwoordelijkheid liggen dan op de loer. Het verlies van de overtuiging vrij te zijn om zelf keuzes te kunnen maken en daarmee verantwoordelijk te zijn voor wat

we met ons leven doen, kan daarmee desastreuze gevolgen hebben. De reacties op een dergelijk verlies kunnen ook vergeleken worden met de reacties op het verlies van een naaste en de rouw die daarmee gepaard gaat.

Aanleiding of oorzaak?

Gaat daarmee dan ook de huidige management- en leiderschapsliteratuur, met zijn aandacht voor zelfontplooiing, zelfsturing en werken vanuit passie en persoonlijke waarden, allemaal op de schop? Of is er nog hoop om het dreigende determinisme te ontlopen? Aan Covey (2010) ontleen we de mooie gedachte dat externe gebeurtenissen wel een aanleiding, maar niet de oorzaak van onze reactie zijn. 'Tussen stimulus en respons ligt de menselijke vrijheid om te kiezen.'

Covey baseerde deze proactieve vaardigheid op het werk van Frankl (2011), een Weense psychiater en Holocaustoverlevende. In de vernietigingskampen van nazi-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog ervoer hij in de praktijk de overlevingskracht van het vermogen om zin te blijven geven, ook wanneer de externe situatie daar geen enkele aanleiding toe lijkt te geven. Ondanks zijn slechte lichamelijke conditie, overleefde hij de kampen. Om zich heen zag hij hoe lotgenoten met de omstandigheden omgingen. Wanneer fysiek sterkere mannen dan hij de hoop opgaven, hielden ze het niet lang uit. Uitgemergeld, maar met een rotsvaste overtuiging zijn menselijkheid te behouden en met een onvoorstelbaar vermogen om mededogend naar zijn omgeving te kijken,

kwam Frankl uit het kamp en baseerde zijn verdere leven en werk op deze ervaringen.

Tegelijkertijd en onafhankelijk van Frankl was het in Nederland een jonge joodse vrouw, Etty Hillesum (2011), die ditzelfde in de praktijk bracht. Zij ging vrijwillig naar Westerbork als medewerkster van de Joodse Raad. In die tijd is ze zelfs ook nog enkele keren terug naar Amsterdam gereisd, waarna zij zich weer in het kamp meldde, terwijl zij zich volledig bewust was van de gevolgen. In Westerbork ondersteunde ze mensen tot ze uiteindelijk zelf op transport naar Auschwitz gesteld werd. Zij had het vermogen om de angst achter de geschreeuwde bevelen van een Duitse soldaat te horen en zich op menselijk niveau verbonden te voelen. Zij overleefde Auschwitz niet. Het is aan haar dagboeken te danken, dat we haar verhaal hebben leren kennen.

Perspectief en perceptie

Wat vertellen deze verhalen ons, zo veel jaar na dato? Is de wereld nu wel of niet maakbaar en welke invloed hebben we daar zelf op? In situaties waarin alles verloren lijkt, waarin het leven zelf op het spel staat, blijkt er toch een keuze mogelijk. Daarmee is niet altijd de uitkomst gegeven. Frankl overleefde de oorlog wel, Hillesum niet. Levens zijn echter niet te beoordelen of op waarde te schatten aan de hand van iets dat we van buitenaf als uitkomst willen vaststellen. Succes of falen blijkt niet uit een *happy end*. De intrinsieke kwaliteiten van Frankl en Hillesum bieden vooral een ander perspectief. Een perspectief dat ook een andere perceptie mogelijk maakt.

De verhalen laten zien dat we als mens de mogelijkheid hebben om boven onze omstandigheden uit te stijgen, om onszelf te overstijgen.

Hersenactiviteit: oorzaak en gevolg?

De huidige discussie over de vrije wil toont aan dat er hersenactiviteit is, voordat we ons van een keuze bewust worden. Welke keuzevrijheid hebben we dan eigenlijk nog? Als iedere bewuste keuze een rationalisatie achteraf blijkt te zijn, wat zegt dat dan over het leven van Frankl en Hillesum? Wat blijft er dan over van hun voorbeeld? In hun levensverhaal wordt duidelijk, dat hun keuzen een gevolg zijn van een persoonlijke ontwikkeling, tegen de verdrukking in. Ook tegen de angst in. Vrij, onverveerd. Een keuze die aangeeft dat er meer mogelijk is dan, koste wat kost, overleven. Een vrije keuze, waar in gevangenschap en vervolging, geen enkele keuze lijkt te bestaan. Zij hebben in hun gedrag oorzaak en gevolg, actie en reactie, van elkaar losgekoppeld. Voor hen was er geen andere manier denkbaar. Om deze keuzen als rationalisaties achteraf te beoordelen, gaat ons te ver. Als er dan toch hersenactiviteit moet zijn, voordat we ons van onze keuze bewust worden, hebben zij hun keuze dan misschien dusdanig geïnternaliseerd, dat die onbewust is geworden? Van bewust onbekwaam, naar onbewust bekwaam?

Ontplooiing en zelfoverstijging

We hebben niet de illusie hiermee het finale argument in de vrije-wildiscussie gegeven te hebben. Wel hopen we met de inspirerende voorbeelden van Frankl en Hillesum te laten zien dat er meer mogelijk

is op het gebied van vrije keuze, dan onze onbewuste verdedigingsmechanismen ons willen laten geloven. Meer ook dan de activiteiten die de hersenscanner wel kan meten, maar niet kan interpreteren.

Hun voorbeelden laten naar onze overtuiging zien dat we daadwerkelijk de mogelijkheid hebben ons te ontplooiën, wanneer we ons niet als slachtoffers van de omstandigheden opstellen. We worden niet gedefinieerd door onze verliezen, maar door de manier waarop we met die verliezen omgaan. Door de manier waarop we die verliezen inpassen in ons levensverhaal. Daarvoor zijn we zelf verantwoordelijk. Dat we daarvoor een aantal bewuste rationalisaties moeten toepassen, om de wereld vanuit het perspectief van onze keuze te zien, doet aan onze vrije wil niets af. Onze vrijheid ligt juist in het kunnen ontstijgen van onze werkelijkheid, wanneer we deze als beperkend ervaren. Juist in onze visie op onszelf en onze omgeving liggen de onbegrensde mogelijkheden voor onze zelfsturing. Daarmee leggen we het fundament onder onze talenten. De talenten die we in onze vrijheid mogen ontplooiën.

Jakob van Wielink is senior adviseur, coach en trainer Leiderschap en Organisatieontwikkeling bij Boertiengroep. Hij is opleider in Boertien's Leer-gang tot Coach en gastdocent Verlies en rouw bij de Hogeschool van Utrecht. Co-auteur van 'Over de rooie: Emoties bij verlies en verandering op het werk' en het in 2012 te verschijnen boek 'Aan de slag met verlies: Coachen bij veranderingen op het werk': www.boertiengroep.nl

Leo Wilhelm heeft meerdere jaren ervaring als leidinggevende en coach in het bedrijfsleven en bij de rijksoverheid. Hij is gecertificeerd rouwbegeleider, werkt in een hospice en geeft individuele en groepsgerichte rouwbegeleiding. Leo is naast zijn werkzaamheden bij de overheid zelfstandig gevestigd. www.troostcoach.nl

Literatuur

- Swaab, D. (2011). *Wij zijn ons brein: Van baarmoeder tot alzheimer*. Amsterdam: Contact.
- Lamme, V. (2010). *De vrije wil bestaat niet: Over wie er de echt baas is in het brein*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Draaisma, D. (2011, september). It's alright, I'm a doctor: Grensoverschrijding in de wetenschap. *De Academische Boekengids*, 88, 10-12.
- Evers, D. & Miltenburg, N., van (2011, 15 september). Vrije wil meet je niet met een hersenscan. *Volkskrant*. Opgezocht op 17 oktober 2011 op www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/2907160/2011/09/15/Vrije-wil-meet-je-niet-met-een-hersenscan.dhtml
- Verplaatse, J. (2011). *Zonder vrije wil: Een filosofisch essay over verantwoordelijkheid*. Amsterdam: Nieuwezijds.
- Baumeister, R.F. (1992). *Meanings of life*. New York/London: Guilford Press.
- Covey, S.R. (2010). *De zeven eigenschappen van effectief leiderschap* (49e dr.). Amsterdam: Business Contact.
- Frankl, V.E. (2011). *De zin van het bestaan: Een inleiding tot de logotherapie*. Rotterdam: Ad Donker.
- Hillesum, E. (2011). *Het verstoorde leven: Dagboek van Etty Hillesum 1941-1943*. Amsterdam: Balans.